

Rerum Naturalium Fragmenta

No. 106

<i>Szemere László: A mogyorósszajkóról</i>	3
<i>Jaskó Sándor: A hegyek keletkezése és pusztulása</i>	9
<i>Jaskó Sándor: Barlangok Világa</i>	19

Budapest
1937

.

Rerum Naturalium Fragmenta

Jaskó Sándor szerkesztése:
Budapest II., Lövőház-u. 22/a

A mogyorósszajkóról.

Írta: Szemere László

Nem tudom, hogy nem unták-e meg az igen tisztelt szerkesztő úr, meg lapunk nagyérdemű közönsége az ezen madárról már eddig közöltek, már t. i. számba véve a napi sajtót is.

Mert hogy a nucifraga itt is, nucifraga ott is mindenütt kísért, s nem csodálom, hogy a különféle elnevezés többeket zavarba hoz. Szabad legyen gróf Zay Imre úrnak lapunk ez évi 2-ik számában a szerkesztő úrhoz intézett kérdésének a felét nekem is megválaszolnom s szolgáljon mentségemül, hogy oly vidéken élek, ahol a mogyorósszajkó télen úgy mint nyáron, nagy mennyiségben tanyáz (kelt is).

Részemről a hazai és a hozzánk költözködő mogyorósszajkóknak egymáshoz való viszonyával tisztában vagyok, de mielőtt ezt bizonyítanám, legyünk tisztában a személy-azosságokkal. A gróf Zay Imre úr által felsorolt neveken kívül madarunknak még több neve is van.

Chernel által elfogadott tudományos neve: magtörő (*Nucifraga caryocatactes* L.), a szibériaié: szibériai magtörő (*N. c. platyrhynchus* B.). A kettő közti különbség a csőrön szembe-
szökő, honinak a szibériainál vaskosabb csőre van, emellett a felső káva kevésbé nyúlik túl az alsón.

Ez a hosszabbodás a szibériainál 6—7 millimétert is kitesz, néha lefelé hajlik s sokszor letörik, magam két törött csőrű példányt kaptam.

Körülbelül olyan a kettő csőrvastagságának a különbözete, mint amennyi a hamvas-varjú meg a vetési varjú csőrvastagsági különbözete. Persze arányosan a madár nagyságához. A szi-bériai mogyorósszajkó farkán szélesebb a fehér szív, mint a honién. Ezen két ismerv szélsőségei között átmenetek vannak, ezirányú méretadatokkal azonban nem kínnom a szíves olvasót.

Leltem hazai alakon is 2—6 milliméterrel hosszabb felső kávét, de emellett a csőr vastagsága megvolt, úgy hogy ez jellemző ismervnek latszik.

Továbbiak előtt pár szót még a nevekről. A gróf Zay Imre úr által javasolt „csonttörőt” most olvasom először, s ha állítja, hogy ez népies név volt, akkor olyasféle lokális megtévedésről van szó, mint ahogy Salamonban (Ung m.) és néhány ottan közeli faluban a házi fecskét (*Chelidonaria urbana*) makacs következetességgel partifecskének hívják.

A „csonttörő” szó hallatára az ember valami veszedelmesebb indulatú madárra gondol, leghamarabb a romaiak ossifraga-jára (saskeselyű!) s nem ártatlan mogyorós-szajkóra. A Chernel által elfogadott nevet sem tartom találónak, mivel az egy magtörő-specialistával való összetévesztésre adhat okot (*Coccothraustes* c!).

Itt Csíkban az általam is használt mogyorósszajkó elnevezésen kívül még elterjedt a „kendermagos szajkó” elnevezés is (a *Garrulus glandarius*, a cifra szajkó). Nem mogyorós ugyan, de magyarós a népies kiejtés és pedig oly szigorúan, hogy Csíkszereda városnak is a legnagyobb csemegeüzletében ezt észleltem

vaskos betűkkel: „Itt kapható amerikai magyaró és szerecsen divó”.

A mogyorósszajkó szerintem nem átvett név és esetleg nem is a külföldivel egyező néplogika eredménye. Mert éppen így jött létre a magyarós-tyuk elnevezés is. (Közkeletű neve a császár-madárnak a székelyek között.)

E két madáron tényleg vannak mogyoróalakú pettyek, mint ahogy a „kendermagos” rigón (*Turdus viscivorus* L.) és récén (*Anas strepera* L.) kendermagalakú pettyek vannak. Némelyek, mint fentebb írtam, a mogyorósszajkót „kendermagos” szajkónak hívják, ledegradálva a mogyorót potom kendermaggá.

Hogy hogyan hívjuk madarunkat, az nekem oly mindegy, mint a föld forgása a mesebeli kapitánynak, aki is észlelte, hogy egyik szakaszánál úgy magyarázza a tiszta poros-fülűeknek, hogy a föld forog a nap körül, míg a másik szerint a nap forog a föld körül. Erre jegyezte meg aztán a mesebeli kapitány, hogy: „nekem mindegy, hogy a föld forog-e a nap körül, vagy a nap a föld körül, – a bakáknak még inkább mindegy – mindazonáltal kérem az urakat, hogy egyöntetűen oktassák ezt”.

Madarunk az egyöntetűség alapján „magtörő”, de a fentebb említett oknál fogva szívesebben használok a mogyorósszajkó elnevezést.

A mogyorósszajkó életmódját figyelgetve, néhány érdekes adatot gyűjtöttem is, itt azonban azzal vagyok még adós, hogy a jövevényalaknak a mieinktől való különállását bizonyítsam.

Én ezt itt látom olyképpen, hogy a törzsalakot észlelem egész éven át folyton (egy fiókát az elmúlt nyáron az állatkertbe küldöttem is), látom, hogy a hegyekből soha nem jön le, most, mikor olyan hideg van, hogy a háztető „rittyeg” éjjelenként, a kutya meg háromlábbon jár (Celsius szerint 20–30 fok), most is ott van az mind az erdőn. Bolond is lenne, ha a falvak közzé jönne, itt a síkokon télen hidegebb van, mint az erdők között.

Hanem mikor a mostani invázió első példányai az országban mutatkoztak, – Királyhelmecről Vitányi Laci barátom küldte nekem az elsőt 1911. okt. 11-én – ugyanakkor itt is megjelent a községek között a szibériai vándor. Lerítt róluk az idegen s egy okt. 12-én Csíkcsekefalván lőtt példány kézbevétele után láttam, hogy nem idevalósiak. Azóta többfelől kaptam híret és földi porhüvelyét is.

Ezek már járják a községeket is, kb. úgy viselkednek, mint a varjak télen. Csőre gyengébben lévén alkotva, inkább is így élhet, valószínűleg kellemetlenebb neki a mogyorót vagy a fenyőtobozt feszegetni s azért nem társul le az idevalósiakkal, melyek ezalatt erdeinkben teljes számmal találhatók. Szükséget nem szenvednek, ha mogyorókészletük elfogy, van fenyőmag elég, avval élnek, erős csőrükkel szétverhetik a tobozokat s nem kell, hogy kivándoroljanak.

Nagy mogyoróterméskor annyit gyűjt, vagy lel az avar közt, hogy még május–júniusban is azt eszik, amint arról a gyomor-tartalmak révén meggyőződtem.

Az elmúlt éven gyenge termése volt a mogyorónak, így szajkóink már most egy kosztón vannak a keresztcsőrű pintyekkel. Leginkább e nyüzsgő had által levert tobozokat szedi fel a föld-

ről, valami levágott tönkre viszi vagy lábával egy gallyhoz szorítva üti le a toboz pikkelyeit, hogy a maghoz jusson. Szép ezt látni, mert, hogy nagy fortéllyal jár el a kemény toboz ellenében. Hogy nagyobb ütessen, egész testével erősen hátra hajlik, nyakát megmerevíti, úgy hogy az a testtel a kalapács nyelét képezi, melynek a comb tövéen van a forgópontja. Így aztán mégis csak boldogul.

E két fő táplálékán kívül még sok mindenfélével táplálkozik, így nyáron sok rovarot elfog, erre azonban jelen cikkemben már nem terjeszkedem ki.

(Zoológiai Lapok, vol.14, 1911, p.79-80)

A hegyek keletkezése és pusztulása.

Írta: Jaskó Sándor.

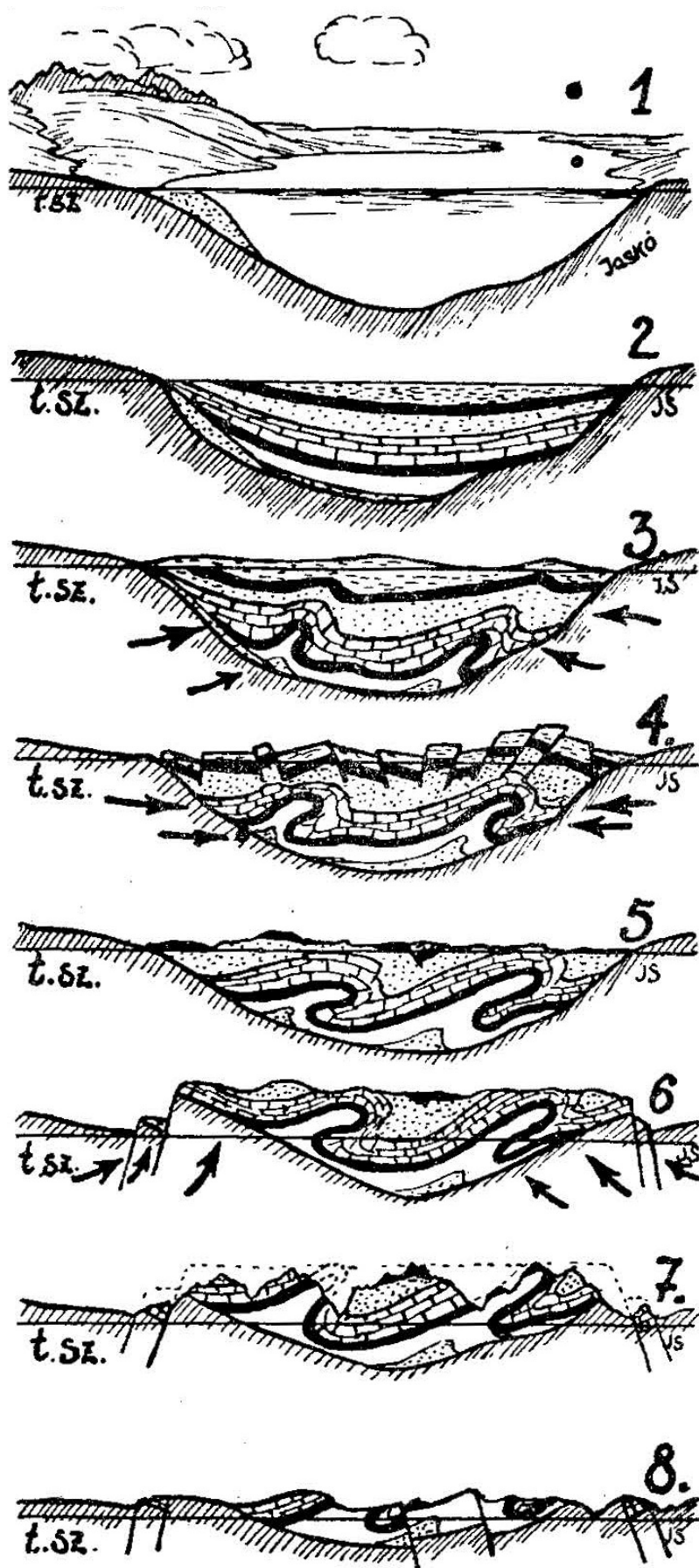
Ha egy-egy meredek kapaszkodóban kifáradva végigfekszünk a szikla fűvel borított tetején és lenézünk a völgybe, a szomszédos hegyoldalakra, vagy a távoli csúcsokra, gyakran feltör a gondolat, mi lesz akkor, ha a patak majd egészen bevágja magát a hegybe és ledönti a sziklaormokat?

Vagy mi lesz azzal a sok kaviccsal és homokkal, amit a folyó a tengerbe juttat?

Hiszen sok-sok ezer év múlva a folyók a legmagasabb hegyet is le fogják hordani és talán egészen feltöltik vele a tengert, úgy hogy a víz ki fog szorulni belőle.

Emlékszem, hogy az egyik folyóiratban képet is láttam, amelyik azt ábrázolta, hogy százezer év múlva majd minden hegy és domb ellaposodik, lepusztul; lehordott anyaguk pedig feltölti a tengermedencéket, úgy, hogy a kiszorult víz körülbelül négyszáz méter vastagon mindent elborít a földön. A szárazföldi állatok mind elpusztulnak, az emberek pedig óriási vascölöpökre építik hazaikat.

Sok más könyvet is olvastam, tanultam és lassanként világossá vált előttem, hogy ez a folyamat sohase fog bekövetkezni, mert hiszen ha ez egyáltalán megtörténhetne, akkor már réges-régen be kellett volna következnie, hiszen a föld mai napig már sokkal, de sokkal öregebb, mint százezer éves.

1. ábra

A lepusztító erők: szél, gleccserek, patakok és folyók munkája sohasem egyengetik pl. a föld-színt teljesen, mert az úgynevezett hegyképző erők, amilyen a vulkánosság stb. mindig újabb és újabb kiemelkedéseket fognak a földkéregben létrehozni. A hegységek lerombolódnak és síksággá laposodnak, de helyettük máshol új hegycsoportok emelkednek fel. Épülés és pusztulás állandó egyensúlyban maradnak.

Tegyük fel, hogy egy kisebb tengermedencébe ömlő folyók deltákat építve, a tenger fenekére lerakják törmeléküket, azt lassan feltöltögetve. (Lásd az 1. ábrán 1-et.) Ilyen például mainapság a Fekete-tenger, amibe a Duna, vagy az Adria, melybe a Pó épít deltát.

Iszap és homok óriási tömegben halmozódik fel. Az elpusztult tengeri állatok mészvázai is a fenékre hullanak és össze-vegyülnek.

A vastag üledéksor nagy súlya az alsó rétegeket összepréseli, úgy, hogy a mészkő, márga, agyag és homokkő keletkezik belőlük.

Az ilyen üledékgyűjtő medencékben, úgynevezett geoszinklinálisokban több ezer méter vastag kőzetréteg keletkezik, míg csak a medence teljesen meg nem telik. A tenger vize elsekélyesedik, vagy máshova folyik, úgyhogy a feltöltött területen mocsár vagy szárazföld keletkezik. A lerakott rétegek majdnem vízszintesen fedik egymást. (1. ábra, 2. rajz.)

A legelőször lerakódott, mélyebben lévő rétegek felmelegszenek a föld belső melegétől, megnövekszik a térfogatuk és tágul-

ni igyekeznek. Igen ám, de a felettük levő réteg súlya is nyomja őket, oldalról pedig a szomszédos kőzetekben lép fel szembeható ellenerő.

A kőzetek a mélyben a magas hőmérsékleten megpuhulnak, részben megolvadnak és a nagy nyomás olyan redőkbe hajlítja őket, mintha az asztalon az abroszt vagy terítőt szembemenő irányban összetoljuk kezünkkel.

Ezek a gyűrődések néha csak két méter nagyok, de lehetnek sok kilométert kitevő hosszúságúak is (1. ábra 3.)

2. Drei Zinnen északról. (Balgovics Géza felv.)

Ez természetesen csak olyan mélységekben lehetséges, ahol a forróság és nyomás olyan nagy, hogy a kemény, merev kőzeteket megpuhítani és meghajlítani bírja. A feljebb levő rétegek nem hajlanak meg, legfeljebb darabokra törnek. A felszínen ezáltal kisebb-nagyobb ferdére billentett táblához hasonló alakulat. úgynevezett röghegység jön létre. (4. rajz.)

A röghegység amúgy sem nagyon magas, úgy, hogy a lepusztító erők csakhamar ismét vízszintesre tarolják a vidéket.

(1. ábra, 5. rajz) Közben a mélyben megszűnik a feszültség, kiegyenlítődik a vízszintes irányban ható nyomás, és mivel az egész üledékgyűjtő-medence felhalmozódott anyaga kisebb fajsúlyú (könnyebb), mint a környező földkéregrészek, azért az egész üledéktömeg lassan, végtelenül lassan kiemelkedik egyetlen darabban. (6. rajz).

Hatalmas magas fennsík keletkezik, melyen a felszíni erők már a lassú kiemelkedés alatt pusztítani kezdenek. Ahol a fennsík egyes részei alacsonyabb helyzetben maradtak vagy a kőzet puhább, mint egyébként a többi helyeken, ott völgyek jönnek létre. A völgyek hosszanti irányban bevágódnak és a fennsíkot különálló gerincekre bontják. (7. rajz). Nemsokára már csak a csúcsok egyforma magassága bizonyítja a vidék hajdani fennsík jellegét.

A gyűrődött kőzetű magas hegység sziklait a folyók széttördelek, kavicsá, homokká őrlik és egy másik tengermedencébe, „geoszinklinálisba” rakják le. Mikor a lánchegység lealacsonyodik úgynevezett röghegységgé, vagyis meredek sziklafalu magas bércei alacsony, lankás dombokká válnak, akkor a pusztulás terméke feltölti az új geoszinklinális és az egész folyamat újból kezdődik: most az új geoszinklinális fog gyűrődni és hegyeket alkotni. Üledék felhalmozódás, hegyképződés, lepusztulás váltogatják egymást a föld felszínén mindenütt.

Leegyszerűsítve és rövidre fogva ez a hegyképződés folyamata. Természetesen sok más zavaró körülmény is felléphet, mely gyorsítja, vagy lassítja a körfolyamatot, de megakasztani semmi sem bírja.

A földgolyó – mint tudjuk – lehűlése folytán állandóan kisebbedik és mint a száradó alma héja ráncosodik, úgy gyűrődik és töredezik a zsugorodó gömb szilárd külső kérge is.

3. Planspitze, Hochtorn északról. (Preyss Sándor felv.)

A földkéreg egyes szilárdabb részei összenyomódnak (lásd még egyszer az 1. ábra 3. és 4. rajzát) és a közöttük lévő, kevésbé ellenálló részeket meggyűrrik és kinyomják. Ilyen módon keletkeztek a föld legmagasabb és legkiterjedtebb lánchegységei; ilyenek az Eurázsiai hegységrendszer részei: Alpok, Kárpátok, Kaukázus, Himalája stb. Ilyen meglazult és töredezett helyek szélein a vízszintes irányú nyomás megszűntével a hasadékok mentén utat tör a föld izzón folyós magmája, a láva, és vulkánok törnek ki.

A hegyek nem egyforma öregek, egyik előbb jött létre, másik később, ennek megfelelően az épülés vagy pusztulás különböző stádiumát mutatják. A Nagy-alföld egy feltöltődött tengermedence, amely helyenként, így Budapest és Vác között megkezdte a gyűrődést. (1. ábra 3. rajz). A Bakony vagy Vértes igen

szép példája a kibillentett táblákból álló röghegységnek (a 4. rajz felső részének felelnek meg).

A gyűrődött rétegek felemelt platójára példa a Gömör-Tornai mészkővidék, vagy a Karszthegység az Adriánál. Mészkőhegyek általában sokáig megtartják ezt a fennsík jellegüket (6.). A lepusztuló lánchegység (7. rajz) példáját az Alpok, vagy Kárpátok nyújtják. A lealacsonyodott és összetöredezett romhegység (8. rajz) stádiumát a Schwarzwald érte el, innen ered a Duna. Egy, ma már teljesen eltűnt, hatalmas hegység nyomait a Somogyi-dombvidék és Fejérvármegye nyugati részén vélik egyesek felismerni.

Egyik hegycsoporton feltűnőbb a korának megfelelő jelleg, a másikon kevésbé vehető észre. Az Alpok nagy része igen hasonlít a 7. rajzhoz. Ha valamelyik alpesi csúcsról körülnézünk, feltűnik, hogy a többi hegycsúcsok mind körülbelül egyforma magasak, mintha az az eredeti összefüggő fennsíkot mutatnák, melynek körvonalát a csúcsokat összekötő szaggatott vonal jelzi.

Megismerkedtünk tehát a hegyek épülésével és pusztulásával, tudjuk már, mikor, hogyan és mi okból keletkezett a hegység.

Igen ám, de ha megnézünk két egymással megegyező korú, fekvésű és magasságú hegyet egymás mellett, akkor azt fogjuk találni, hogy azok nem egyformák, hanem különböznek egymástól. Például egyiknek az oldalán sűrűbbek a völgyek, hegyesebbek a csúcsok és meredekebbek a gerincek, min a másikon.

A hegy formáit normális esetben aszerint alakítják ki a lepusztító erők, hogy milyen kőzet alkotja a hegy anyagát. Egyes csoportoknál annyira szembeötlő ez a különbség, hogy az Alpok hegyvonulatai kőzetanyaguk után kaptak a neveiket, például a Salzburgi Pala-Alpok palából, az Észak-Tiroli Mész-kő-Alpok mészkőből, a Dolomitok dolomitkőzetből állanak.

4. Le Bluot és környéke.

Építészek jól tudják, hogy bármilyen stílusban építsenek is, más formákat kell adni az épületnek, ha az vályogból vagy téglából van, és ismét mást, ha homokkőből, és mást, ha márványból emelik. Más lesz a falak vastagsága, az oszlopok alapja, a díszítés elhelyezése és formája. A téglá szilárdabb, mint a vályog; márványból finomabb dolgokat faraghatunk ki, mint homokkőből.

A magas, hófödte hegyóriásokat valami óriási templomhoz hasonlíthatnánk, ahol az építőmesterek a természet erői. A tervrajzot a hegyképző tényezők adják gyűrődések, kéregtörések formájában, a falakat, oszlopokat és díszítményeket pedig a lepusztító erők képezték ki olyan formákra, amint az építőanyag megkívánt. Ahogy a híres építészeknek megvan a maguk stílusa, úgy, hogy az épületről rá lehet ismerni annak

alkotójára, úgy a hegyformák kiképzési módjáról rá lehet ismerni, hogy patak, gleccser, szél vagy fagy hozta létre.

Dolomitkőzetből felépült hegyek gótikus, magasba szökő körvonalakat mutatnak. A dolomit nem mállik, hanem inkább darabokra törve aprózódik, ezért függőleges kopár falak és sziklatornyok keletkeznek, a hegy lábát pedig a letört darabok törmeléklejtője veszi körül.

5. Csurgói vadászház. (Györgyfalvay Dezső felv.)

Igen jellegzetes dolomitból álló hegy az Alpokban a „Drei Zinnen” három óriási sziklatömb. (2. ábra.) A képen jól látszik, hogy a körülvevő törmelékhalmból milyen meredeken emelkednek ki a szálban álló sziklák. A középső meredek falán csak tavalý sikerült először felkúsznia olasz hegymászóknak.

A vakmerő vállalkozás két napig tartott, egy éjszakát úgy töltöttek el közben, hogy testüket a sziklához kötözték, nehogy álmukban leguruljanak a mélybe.

A mészkőhegyek már inkább a réteges kőzetpadok megszabta formát mutatják. Különösen feltűnik ez, ha hó fedi a párkányo-

kat, mert ilyenkor a fehér hócsíkok a sötétebb színű mészkőtől élesen elütnek. Festői külsejű a Planspitze és Hochtor (3. ábra) a Nedere-Tauern vonulatban. A karsztosodott mészkőben gyakran barlangok keletkeznek, így a Dachsteinben az Eisriesenwelt, nálunk az aggteleki Baradla-barlang stb.

A kristályos kőzetű hegyek gerincei finomabban csipkézettebbek, az oldalak alakulása ritkán mutat olyan nagyvonalú formákat. Az egész hegy nem olyan széttagolt, de főformái elvesznek a sok díszítés közt. Ilyen típusos a „Le Bluet” (4. ábra) környéke. Az olyan merész alakulat, mint a Matterhorn gúlája, kristályos kőzeteknél ritkaságszámba megy.

Természetesen ezek a típusok mind a kétezer méteren felüli magas hegyvidékre jellemzők. A lepusztuló középhegységet benövi a növényzet, a termőtalaj elfödi a sziklákat és a meredek lejtők ellankásodnak. Csonkamagyarország hegyvidékei mind ilyen enyhén szelíd lejtőkkel épültek fel. (5. ábra.)

Középhegységekben a terepalakulatok jellegzetességei nem olyan szembetűnőek, de gondos vizsgálattal minden esetben ki lehet mutatni a völgyek és hegyek formáinak szigorú összefüggését a létrehozó erőkkel és körülményekkel.

Gondos megfigyeléssel nemcsak a jelenlegi földrajzi folyamatokat észlelhetjük, hanem megfontolások alapján még azt is kiszámíthatjuk, hogy a jövőben valószínűleg hogy fog a vidék továbbalakulni.

(Ifjúság és Élet, 1934, vol.9, no. 20, p.309-312)

Barlangok Világa

Írta: Jaskó Sándor dr.

Az ember nem csupán az élet forgatagának színterén, a föld fel-
színen folytatja vizsgálódásait, hanem feltekint a csillagos égre
is, hova elérhetetlen vágyai vonzzák s lehatol a föld mélyébe, a
rejtélyes sötét alvilágba, melynek kapujában a félelem és
veszély állnak őrt, visszariasztva a betolakodókat.

E helyen a természet erői által létrehozott földalatti üregek: a
barlangok érdekességeire óhajtjuk felhívni a figyelmet.

A barlangok föld alatt állatvilágukkal, ősmaradványaikkal,
ásványaikkal, cseppkő és jégalakulataikkal, egészen új ösvényt
nyitottak a föld mélyének megismerésében, a barlangkutatókat.

Néhol hatalmas az örök sötétség birodalma a föld alatt, napo-
kig vándorolhatunk tavakkal, zúgó vízesésekkel megszakított
folyók mentén; óriási csarnokokba jutunk, melyet a lámpafény
nem tud bevilágítani, hegyek és völgyek váltakoznak a mély-
ség szakadékos üregeiben. Olyan a barlangóriás, mint egy
ismeretlen földrész, melyet bejárni és térképezni kell a kutató-
nak.

Mindenkit elfog a felfedező láz izgalma, mikor a föld alatt bolyongva új részekre akad, termekbe lép, hol ember még nem járt előtte s látványokban gyönyörködik, melyet még senki sem látott soha. Felejthetetlen élmény, amint ezernyi meglepetés között sietünk tovább az ismeretlen felé...

(Földtani értesítő. – 1. (1936) 1., p. 20)